

СПЕЦЫФІКА МАСТАЦКАГА АСЭНСАВАННЯ ГІСТАРЫЧНАГА МІНУЛАГА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX СТАГОДДЗЯ

*Г.В. Навасельцава
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Па сцвярджэнні літаратуразнаўцаў, апавядальніцкай асновай многіх мастацкіх эпічных жанраў выступае «навіна». Паводле Ю.М. Лотмана, «фіксацыя аднаразовых і выпадковых падзей, злачынстваў, бедстваў – усяго таго, што асэнсоўвалася як парушэнне некаторага зыходнага парадку, – уяўляла сабой гістарычнае зерне сюжэтнага апавядання» [2, с. 214]. З такога тыпу тэксту, тэмпаральная арганізацыя якога вызначалася лінеарнасцю, развіваліся хронікі і летапісы, гістарычныя тэксты. Іх вопыт творча выкарыстала потым слоўнае мастацтва.

Новая беларуская літаратура ў XIX стагоддзі прапанавала свае шляхі інтэрпрэтацыі мінулага. Увасабленне гісторыі ў XIX стагоддзі вылучыла на першае месца пытанне пра пераадоленне «часавыга бар'ера», які размяжоўвае мінулае (час дзеяння) і сучаснае (час апавядання). Даследчыкамі заўважана, што ў перыяд станаўлення традыцыі асваення гістарычных рэалій «літаратура спрабуе перадаць, штучна аднавіць абставіны апавядання: казку «прыводзяць» у кнігу. З'яўляюцца шматлікія рамачныя будовы твораў – своеасаблівае «сцэна на сцэне». Услед за фіксацыяй моманту апавядання прыйшло ўменне пераносіць яго як у мінулае, так і ў будучае» [3, с. 132]. У сувязі з вышэй сказаным мэтай даследавання выступае выяўленне эстэтычнай спецыфікі мастацкага асэнсавання гістарычнага мінулага ў беларускай літаратуры першай паловы XIX стагоддзя.

Матэрыял і метады. Матэрыялам сталі выбраныя творы першай паловы XIX стагоддзя, дзе прадстаўлена аўтарскае асэнсаванне гістарычнага мінулага беларусаў. Выкарыстаны культурна-гістарычны метады даследавання і метады кампаратыўнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Першыя спробы паказаць мінулае беларускай зямлі належалі польскамоўным аўтарам. Гісторыя беларускага краю прыцягвала ўвагу пісьменнікаў-рамантыкаў, найперш з філамацка-філарэцкага кола. Адам Міцкевіч у паэмах «Гражына» (1823) і «Конрад Валенрод» (1828) праз паказ барацьбы нашых продкаў з крыжаносцамі апеў подзвіг чалавека ў імя радзімы. У паэме «Гражына» аўтар сцвярджаў, што абавязак перад Радзімай мацней за абавязак перад сям'ёй, а ў «Конрадзе Валенродзе» служэнне Радзіме пазіцыянавалася вышэй за мараль. Асноўным храналагічным планам абедзвюх паэм выступала мінулае, пра якое апавядае экспліцытны аўтар, а ў фінале падавалася тэмпаральная рамка, што аддзяляла час дзеяння ад часу апавядання. Расстаноўка персанажаў у паэмах Міцкевіча адпавядала канонам тыповага еўрапейскага гістарычнага рамана XIX стагоддзя: рэальныя гістарычныя асобы выведзены на перыферыю сюжэта, а выдуманая (Рымвід, паж) – змешчаны ў непасрэднай блізкасці ад здзяйсняльнікаў гістарычных лёсаў.

Малюнкі з жыцця беларускай шляхты другой паловы XVIII стагоддзя пластычна падаваліся ва «Успамінах Сапліцы» (1839–1841) Генрыка Жавускага. Ён стылізаваў свой твор пад старадаўні рукапіс, дзе ў цэнтры ўвагі знаходзіліся «сармацкія» тыпы тагачасных шляхціцаў. Уяўны аўтар рукапісу Севярын Сапліца артыкуляваў патрыятызм і глыбокую рэлігійнасць шляхты праз апісанне рэальных падзей і асоб – Барскай канфедэрацыі, князя Радзівіла Пана Каханку.

Ян Чачот паводле матываў народных паданняў напісаў некалькі балад («Наваградскі замак», «Радзівіл, альбо Заснаванне Вільні», «Мышанка»), а паводле гістарычных крыніц, найперш «Хронікі...» Мацея Стрыйкоўскага, – ліра-эпічны цыкл «Спевы пра даўніх ліцвінаў да 1434 года» (задуманы яшчэ ў філамацкі перыяд, аднак напісаны толькі ў 1842–1844 гадах). Час дзеяння ў іх – Сярэднявечча. Маральна-этычная ацэнка гістарычных асоб пераважала ў «Спевах пра даўніх ліцвінаў да 1434 года», дзе, акрамя вядомых гістарычных дзеячаў, такіх як Міндоўг, Войшалак, Віцень, Гедымін, Давід Гарадзенскі, Кейстут, Альгерд, Вітаўт, Ягайла, паказаны менш вядомыя асобы. Напрыклад, Яўнута Гедымінавіч (песня «Яўнута Гедымінавіч, вялікі князь літоўскі. 1329 г.»), што, у адрозненне ад іншых князёў, не спяшаецца праліць чалавечую кроў і тым выклікае захапленне.

Паасобныя старонкі беларускай гісторыі знайшлі ўвасабленне ў аповесці «Апошняя са слупкіх князёў» (1841) польскага пісьменніка Юзафа Крашэўскага. Падзеі адбываюцца пасля прыняцця Брэсцкай царкоўнай уніі. Галоўная гераіня твора – Соф’я Алелькавіч, князёўна Слуцкая і Капыльская, княгіня Радзівіл, вядомая заступніца праваслаўя на беларускіх землях. Месца дзеяння ў аповесці – Вільня 1599 – пачатку 1600 гадоў. Гэта быў час, калі магнаты і шляхта падзяліліся на два лагеры, прадстаўнікі якіх, за рэдкімі выключэннямі, дбалі не пра інтарэсы дзяржавы, а пра павелічэнне родавых уладанняў. Алелькавічы ідэалізаваліся пісьменнікам, паказваліся патрыётамі роднай зямлі.

Мінулае беларускай зямлі адлюстравана ў польскамоўным пісьменніку Ігнат Ходзька ў «Запісках квестара» (1844). Гістарычныя падзеі і шляхецкае жыццё XVIII стагоддзя ён ярка ўзняў у рамане «Запіскі квестара», напісаным у форме дзённіка-ўспамінаў квестара (скарбніка – Г.Н.) Міхала Лаўрыновіча, былога маршалка пры двары полацкага ваяводы Тадэвуша Жабы. Лаўрыновіч прымаў удзел у мясцовым сойміку ва Ушачах, радаваўся прымірэнню двух варагуючых шляхецкіх бакоў. Несправядлівы гнеў гаспадара прымусіў Міхала стаць манахам. Абавязкі квестара даюць герою мажлівасць шмат падарожнічаць, сустракацца са многімі людзьмі. Вачамі квестара І. Ходзька паказваў часы шляхецкай вольніцы і падкрэсліваў, што менавіта неабмежаваная ўлада магнатаў прывяла да заняпаду краю. Выбар мастацкай формы дазваляў пісьменніку адвольна інтэрпрэтаваць гістарычныя падзеі, учынкi дзяржаўных асоб.

Гісторыя беларускай зямлі прыцягвала ўвагу Яна Баршчэўскага. Адмысловае мастацкае выўленне айчынная мінуўшчына знайшла ў знакамітай кнізе пісьменніка «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» (1844–1846). Гістарычна-легендарнае мінулае галоўным чынам згадалася ў лірычных адступленнях. У раздзеле «Полацк» зазначалася, што царква Барыса і Глеба нібыта была пабудавана самімі святымі. Апавядальнік у рэчышчы хрысціянскага лінейнага і незваротнага разумення часу падкрэсліваў сувязь розных перыядаў. Духоўную пераемнасць мінулага і сучаснасці рэпрэзентавала паданне пра князя Боя, які «за паганскімі часамі» «княжыў над усім людам з гэтых дзікіх краёў на берагах Дрысы» [1, с. 139], звязанае з маэнткам Краснаполь, што стаіць над ракой Дрысай («Успаміны пра наведанне роднага краю»). Ва «Успаміны пра наведанне роднага краю» ўводзіліся звесткі пра вайну з Напалеонам, пра ўваход французскага войска ў Полацк, метафарычна апавядалася пра бітву пад Клясціцамі: «Гэта бура ў Клясціцах, на Пецярбургскім гасцінцы; з далёкіх краёў прыйшла яна сюды, сеючы свінцовым градам; дарэмна імкне на поўнач: там моцныя вятры і маразы спаткаюць яе» [1, с. 136–137].

Заклучэнне. Пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя пры ўзнаўленні гісторыі адлюстроўвалі ўласнае суб’ектыўнае бачанне часова блізкіх сваёй рэчаіснасці перыядаў – найперш XVIII стагоддзя, звярталіся да асобных падзей Сярэднявечча. Іх творы характарызуюцца плённым выкарыстаннем этнаграфічна-бытавога матэрыялу, павышанай аўтарскай увагай да гераічнай тэматыкі, да маральна-этычнай праблематыкі, пастаноўкай найперш выдуманых асоб у цэнтр мастацкага дзеяння. Разам з традыцыйнай апавядальнай формай ад трэцяй асобы выкарыстоўваліся стылізацыі пад дзённікавыя запісы, прыватныя ўспаміны.

Спіс літаратуры

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі; уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.
2. Лотман, Ю.М. Происхождение сюжета в типологическом освещении / Ю.М. Лотман // Бройтман, С. Историческая поэтика: хрестоматия-практикум / С. Бройтман. – М., 2004. – С. 212–230.
3. Медриш, Д.Н. Структура художественного времени в фольклоре и литературе / Д.Н. Медриш // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве: сб. ст. / АН СССР, Науч. совет по истории мировой культуры; редкол.: Б.Ф. Егоров (отв. ред.) [и др.]. – Л., 1974. – С. 121–142.

АСАБОВЫЯ НАМІНАЦЫІ Ў КІТАБЕ XIX СТ.

*В.І. Несцяровіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Кітаб А. Хасяневіча (1832) адлюстроўвае своеасаблівую ў тэматычным і канцэптуальным багацці сістэму прадметных намінацый, асноўнымі крыніцамі якіх былі, галоўным чынам, беларуская дыялектная мова і мова ўсходніх арыгіналаў, з якіх рабіўся пераклад на беларускую мову. У анамасіялагічным аспекце мова Кітаба А. Хасяневіча (1832) яшчэ не вывучалася, што прадвызначае актуальнасць тэмы. **Мэтаі** публікацыі з’яўляецца характарыстыка выяўленых ў